

דוד ברגר

על נס וטבע במשנת הרמב"ן

במאמרו "תורת הנס והטבע אצל הרמב"ן וויקתה לר' יהודה הלוי" ("דעת", חוב' 17, עמ' 23–31), מתייחס מיכאל נהוראי לסתירה המזדקרת, לכאורה, בין קטעים מסוימים בכתבי הרמב"ן הטוענים שאין מערכת טבעית ובין פסיקאות אחרות המאשרות את קיומה. קרוב לתחילת מאמרו, מצביע ד"ר נהוראי על מאמר שכתבתי באותו נושא: "דוד ברגר במאמרו העמיד על הסתירה שבדברי הרמב"ן ודחה בכך את מסקנותיהם החד-צדדיות של החוקרים [שלפי דבריהם הכחיש הרמב"ן את קיום חוקי הטבע], ובזאת תרומתו. אולם נסיונו לתלות את הסתירה באקלים התרבותי והחברתי ובאישיותו הרבגונית של הרמב"ן, אינו יכול להתקבל. לא יעלה על הדעת שהרמב"ן "שכח" במקום אחד את שכתב במקום אחר. על מחברים מסוג זה אמר הרמב"ם: 'הרי זו מגרעת גדולה מאד ואין להביא את זה בחשבון מי שצריך להתחשב בדבריו'".¹

כלפי ביקורת זו אני טוען טענת להד"ם. בפסקה המרכזית של מאמרי, הצעתי ליישב את דעת הרמב"ן כדלהלן: "מהו, אם כן, הפשר של דברי הרמב"ן ש'אין לאדם חלק בתורת משה רבינו ע"ה עד שיאמין שכל דברינו ומעשינו כלם ניסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם? ... כדי לפתור את הבעיה הזאת, עלינו לבדוק שוב את טיעונו החוזר ונשנה למציאותם של ניסים נסתרים ... כפי שכבר ראינו, עיקר הטיעון מבוסס תמיד על העובדה שהתורה מביטחה שכר ועונש שאינם יכולים לבא בדרך הטבע, ואם כן, הרי כולם ניסים. מסקנה זו, לפי דבריו, מתייחסת ל'כל יעודי התורה'. 'יעודי התורה כולם ניסים' ... בכל הפסיקאות האלה, אישור המערכת הניסית מתייחס במפורש למכלול השכר והעונש המיועדים בתורה ... כוונת הרמב"ן היא ש'כל דברינו ומעשינו' בקונטקסט של שכר ועונש [ההדגשה במאמר המקורי] 'כולם ניסים'".²

בקטע האחרון של המאמר השתדלתי להראות, ששיטה זו של הרמב"ן מבטאת השקפת עולם החובקת הן את האמונה ה"פשוטה" במעורבות התכופה של הקב"ה בעולם והן את התפיסה הפילוסופית שעולם כמנהגו נוהג. בהקשר זה הצעתי על האקלים התרבותי והחברתי ואישיותו הרבגונית של הרמב"ן, אבל אין לדברים אלה ולא כלום עם הדעה שד"רמב"ן "שכח" במקום אחד את שכתב במקום אחר. מגמתו המרכזית של המאמר כולו היתה להציע הסבר המציג את שיטת הרמב"ן כשיטה עקבית ואחידה.

1 עמ' 24.

2 David Berger, "Miracles and the Natural Order in Nahmanides (Ramban): Explorations in His Religious and Literary Virtuosity, edited by Isadore Twersky, Cambridge, Mass., 1983, pp. 126–127.

לפי מסקנתו של נהוראי, האמין הרמב"ן במערכה טבעית, וכאשר כתב ש"כל דברינו ומעשינו כולם נסים" הוא התכוון ל"מאורעות שאירעו לאבותינו [בתקופת המקרא] וליעודים המובטחים ע"י התורה לצדיקים"³. בביטוי האחרון מביע המחבר דעה הדומה למסקנה האמיתית והמפורשת של מאמרי, אלא שלדעתי כל המכלול של שכר ועונש, לא רק היעודים המובטחים לצדיקים, נכלל בקטגוריה הנסית. מאידך גיסא, לאבחנה בין תקופת המקרא והתקופה הבתרא־מקראית, המיוסדת על פיסקה בספר הכוזרי והמודגשת לאורך מאמרו של נהוראי, אין כל יסוד בדברי הרמב"ן. אמנם ברור שכל מה שנוכר במקרא כשכר או כעונש נבע, לדעת הרמב"ן, מהשגחה נסית, אבל אין למצוא את נקודת הכובד של שיטתו באבחנה כרונולוגית. יעודי התורה כוללים גם את הגלות שהרמב"ן עצמו היה נתון בתוכה, וכשהוא כותב ש"מעולם לא התפלל אדם להקב"ה שיתן לו טובה או שיצילנו מרעה ולא קילל את אייבו בשם עד שהאמין בנסים כולם... כי בשינוי הטבע נעשה הכל"⁴ — הוא מתכוון, כמובן, גם למי שמתפלל בספרד במאה ה"ג.

כשם שאין שליטה בלעדית למערכת הטבעית בתקופתנו אנו, כך אין שליטה בלעדית למערכת הנסית בתקופת המקרא. הראיות המוכיחות שהרמב"ן האמין במערכת טבעית נובעות בעיקרן מפירושו למקראות שבוודאי אינם מתייחסים לתקופה הבתרא־מקראית בלבד. ההבדל הוא רק בזה שבתקופת המקרא אירעו דברים כדרך מנהגו של עולם, שאנו יכולים לזהותם כנסים על יסוד מקרא מלא המודיע לנו שהם באו בתורת גמול, בעוד שבתקופה הבתרא־מקראית זיהוי הנסים הנסתרים קשה יותר. כמו כן, מסתבר שאחוז הנסים ירד עם הסתלקות הנבואה והתמעטות הדורות. הבדלים אלה אינם חסרי משמעות, אבל ברור שאין לפנינו חילוק עקרוני. גישת הרמב"ן לנס ולטבע היא אחד מיסודותיה של השקפת עולמו. אינני מתימר לחשוב שמאמרי מיצה את עומק הענין עד תומו, ואני מברך על כל מאמץ להפיץ אור נוסף על הנושא. בכל זאת — או דווקא משום כך — אני מוכרח להקפיד על מסירת דברי כהויתם.

3 עמ' 31.

4 תורת השם תמימה, כתבי רמב"ן, בעריכת ח"ד שעוועל, ירושלים תשכ"ג, ח"א, עמ' קנג—קנד.